

Seyid Əzim Şirvaninin yaradıcılığında maarifçilik ideyaları və multikultural dəyərlər

Pərixanim Soltanqızı (Hüseynova) ¹

XÜLASƏ

Məqalədə maarifçiliyin və tənqidi realizm məktəbinin davamçılarından olan Seyid Əzim Şirvaninin XIX əsrin I yarısından II yarısınaqədər davam edən yaradıcılığı tədqiq edilir, maarifçilik ideyalarından söhbət açılır, satiralarında cəhalətə, nadanlıqə qarşı çıxması diqqət mərkəzinə gətirilir. Şairin “Müctəhidin təhsildən qayıtması”, “Cahil ata ilə alim oğul”, “Alimi-biəməl vəqiesi” və digər əsərlərində ruhani təhsilin gərəksiz, dünyəvi elmləri öyrənməyin isə daha faydalı olduğu diqqətə çatdırılır. Onun “Mircəfərə xitab”, “Guş qıl”, “Həzrəti İsa qissəsi”, “Həzrəti İsanın hekayəsi”, “Sünni və şiə”, “Qurani-hədis” əsərlərində multikultural dəyərlər araşdırılır, sənətkarın multikultural, tolerant ədib olması nümunələrlə əsaslandırılır. Ədibin digər xalqların dininə, peyğəmbərlərinə olan rəğbəti bədii-elmi baxımdan geniş şərh edilir. Tədqiqatda şairin əsərlərinin başəri xarakter daşdığı, onun kamil ictimai satirik şair səviyyəsinə qədər yüksəldiyi bədii detallarla qeyd olunur. Məqalədə elmi polemika aparılır və tədqiqatçı elmi-nəzəri mülahizələrini sitatlarla əsaslandırır.

AÇAR SÖZLƏR

maarifçilik, satira, multikultural dəyərlər, tolerantlıq

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 12.02.2025

Qəbul edilib: 29.04.2025

¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. <https://orcid.org/0000-0001-9391-6162> | huseynovaperixanim1962@gmail.com

Enlightenment Ideas and Multicultural Values in of Seyid Azim Shirvani's Work

Parikhanim Soltangizi (Huseynova) ¹

ABSTRACT

The article examines the creative work of Seyid Azim Shirvani, one of the followers of the school of enlightenment and critical realism, from the first to the second half of the 19th century, discusses the ideas of enlightenment, and focuses on his opposition to ignorance and ignorance in his satires. In the poet's works "The Return of the Mujtahid from Education", "The Ignorant Father and the Wise Son", "The Story of the Scholar-Bi'mal" and others, it is brought to the attention that spiritual education is unnecessary, and studying secular sciences is more useful. In his works "Address to Mirjafar", "Speak softly", "The Story of Hazrat Isa", "The Story of Hazrat Isa", "Sunni and Shia", "Quranic-Hadith" multicultural values are examined, and the fact that the artist was a multicultural, tolerant writer is substantiated with examples. The writer's sympathy for the religions and prophets of other peoples is widely commented on from an artistic and scientific perspective. The study notes with artistic details that the poet's works are humane in nature, and that he rose to the level of a perfect social satirical poet. The article conducts a scientific polemic, and the researcher substantiates his scientific and theoretical considerations with quotations.

KEYWORDS

enlightenment, satire, multicultural values, tolerance

ARTICLE HISTORY

Received: 12.02.2025

Accepted: 29.04.2025

¹ Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. <https://orcid.org/0000-0001-9391-6162> | huseynovaperixanim1962@gmail.com

Giriş

Məqalədə XIX əsrin görkəmli simalarından olan Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığında maarifçilik ideyaları, multikultural dəyərlər və tolerantlıq araşdırılmış, şairin poeziyası müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqə cəlb edilmişdir. Tədqiqat zamanı maarifçi şairin satiraları, maarifçilik ideyaları, multikultural dəyərləri və tolerantlığı təbliğ edən şeirləri təhlil edilmişdir. Azərbaycan satirik poeziyasında Şirvani ədəbi irsinin rolunu müəyyənləşdirmək, onun lirikasını zaman-məkan vəhdətində tədqiq etmək kimi məsələlər tədqiqatın əsas istiqamətini təşkil edir.

Şair 1869-cu ildə Şamaxıda yeni üsullu məktəb açdırır. O, burada Azərbaycan dili və fars dilini, eyni zamanda tarix, coğrafiya, hesab və digər fənləri tədris etmiş, şagirdlərin maariflənməsinə çalışmışdır.

O dövrdə Minqreliya orta məktəbinin müəllimi A. Zaxarov “Qafqaz tatarları arasında xalq təhsili” məqaləsində 1887-ci ildə şairlə görüşdüyünü, onun tədris işləri ilə tanış olduğunu qeyd edərək yazır: “18 ildir ki, məktəbi idarə edir. Dağıstanda təhsil almışdır; fars, ərəb dilləri və bir neçə Dağıstan ləhcələrini bilir. O, birinci dərəcəli şair kimi tanınmaqdadır.“İlham dəqiqələri” əsəri Təbrizdə nəşr edilmişdir. “Şirvan xanlığının tarixi” adlı bir əsər də yazmışdır ki, hələ nəşr olunmamışdır” (Sbornik materialov dlya opisaniya mestnosti plemen Kavkaza, 1890).

S. Ə. Şirvani Sədinin “Gülüstan” və “Bustan”, o cümlədən digər bədii əhəmiyyət kəsb edən tərbiyəvi əsərlərdən etdiyi tərcümələri, uşaqlar üçün yazdığı maraqlı, kiçik həcmli şeirləri şagirdlərinə oxudurdu. Şair bu əlyazmaları dərslik halında tərtib edərək nəşr olunması üçün Qafqaz maarif idarəsinə təqdim etsə də, onun çapına icazə verilmir. Bu dərslik haqqında F. Köçərli yazır: “Mərhumun tərtib etdiyi kitabçalardan bir nüsxəsi öz dəsti xətti ilə yazılmışdır. Səbiqdə müsəlman şöbəsinin inspektoru olan mütəvəffa Çernyayevskiye göndərilmişdi. Həmin hekayələrdən bir neçəsini Çernyayevski öz “Vətən dili” kitabına salmışdır” (Köçərli, 2005, s. 40).

F. Köçərli dərsliyə salınmış bəzi nümunələrin təlim üçün yararsız olduğunu qeyd etmişdir: “Xırdaca məzhəkələr və gülməli hekayə yazılıbdır ki, onların hissəsi və nəticəyi-kəlamı dürüst və səhih isə də özləri təlim üçün yaramaz” (Köçərli, 2005, s. 40). Görünür, bu fikirlər Qafqaz maarif idarəsi rəisinin əlində dərsliyi çap etməmək üçün bəhanə olmuşdur.

Metodlar

Tədqiqat işində Seyid Əzim Şirvaninin həyat və yaradıcılığının müxtəlif cəhətləri araşdırılmışdır. Araşdırmanın əsas məqsədi onun yaradıcılığındakı maarifçilik ideyalarını, sosial və dini tənqidləri, həmçinin dövrünün ədəbi mühitindəki rolunu tədqiq etməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün araşdırmada tarixilik, nəzəriyyə, təhlil, müasirlik, müqayisə və yanaşma metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tarixilik metodu ilə Seyid Əzim Şirvaninin əsərlərinin və dövrünün ədəbi xüsusiyyətləri araşdırılmış, şairin yaradıcılığındakı sosial və mədəni təsirlər təhlil edilmiş, həyatının müxtəlif dövrləri arasında əlaqələr qurulmuş, o cümlədən ədəbi dairələrdəki münasibətləri və ictimai fəaliyyəti ön planda təqdim olunmuşdur.

Tədqiqatda həmçinin şairin əsərləri üzərində təhlil aparılmış, şeir dilindəki simvollar, metaforalar və poetik üsullar incədən incə təhlil edilmişdir. Təhlil zamanı şairin həm ənənəvi Azərbaycan ədəbiyyatına, həm də Qərb mədəniyyətinə təsiri qiymətləndirilmişdir.

Nəticələr

Seyid Əzim Şirvaninin bədii yaradıcılığı dövrünün sosial, mədəni vəziyyətini əks etdirərək insanın maddi-mənəvi həyatı barədə dərin mülahizələrə yer ayırır. O, yaşadığı cəmiyyət üçün maarifçilik və realizm ideyalarını təbliğ edir, həmçinin şəriətə, dinə qarşı mövqeyini açıq şəkildə ortaya qoyur. Şair əsərləri ilə dinin yanlış təfsirinə, cəmiyyətdəki cahilliyə və tənbəlliyə qarşı mübarizə aparır, insanlara öz həyatını daha yaxşı və mənalı yaşaması üçün düzgün yollar göstərir.

S. Ə. Şirvani şeirlərində daha çox bəşəri və humanist dəyərləri, elm və təhsil uğrunda mübarizəni, eləcə də əxlaqi dəyərlərə əsaslanan həyat tərzini təbliğ edir. Onun satirik şeir və hekayələri dövrünün ideologiyasını ciddi şəkildə tənqid edir, cəmiyyətdəki mövhumat və riyakarlıqla mübarizə aparır. Bu baxımdan, şairin yaradıcılığı həm ədəbi, həm də tərbiyəvi və maarifçi əhəmiyyətə malikdir.

Müzakirə

Şairin həyatı yalnız bədii əsərlər yazmaq və müəllimlik etməklə keçməmişdir. O, Şamaxıda Məhəmməd Səfa adlı şair dostunun evində təşkil etdiyi “Beytüs-səfa” şeir məclisinə rəhbərlik etmişdir. Bundan əlavə, Qarabağda fəaliyyət göstərən “Məclisi-fəramüşan”ın əsasında Bakıda yaradılmış “Məcməüş-şüara”nın üzvləri ilə

yazmış, müasirləri arasında böyük şöhrət qazanmış, məclis üzvlərinə tövsiyələr vermiş, onların yaradıcılığına istiqamət vermişdir.

Ey dustlər, ol sərv-i-xuraman sizin olsun,
Canan sizin olsun
Seyri-gülü gülzarü gülüstan sizin olsun,
Reyhan sizin olsun
(Köçərli, 2005, s. 33).

“Beytüs-səfa” məclisinin iştirakçılarına xitabən yazdığı bu miraslara nəzər saldıqda (1858–1860), şairin 1850-ci ilin ikinci yarısından ədəbi fəaliyyətə başladığı ehtimal edilir.

Mirzə Şəfi Vazehin əsərlərində olduğu kimi, onun da şeirlərində şərabə, məhəbbətə, sevgiyə, gözəlliyə üstünlük verilir. O, şərabı “abi-həyatdan”, “qədr gecəsindən”, musiqini “dindən” üstün tutur.

Ölümümdür mənim ol ruhi-rəvansız bu gecə,
Gər içəm badeyi-gülgün yerinə abi-həyat.
Başqa bir qəzəlində,
Tökmə meyi-nabı yerə, ey zahidi-gümrah,
Bu xuni-xuda, xuni-şəhi Kərbübəladır.

– deyərək, şərabı Allah və Kərbəla şəhidlərinin qanı ilə eyniləşdirir. Başqa bir qəzəlində isə məscidi meyxanaya, səccadəni bütxanəyə, özünü zahidə, badəni dəstəmaz suyuna qarşı qoyaraq dini fanatizmi tənqid edir.

Şair “Qafqaz müsəlmanlarına xitab” şeirini “Əkinçi” qəzetində dərc etdirir. Şair burada bir tərəfdən xalqının elmsizliyindən, dünya mədəniyyətindən bixəbər olmasından şikayətlənib təəssüf hissi keçirirsə, digər tərəfdən isə buna səbəb olan ikiüzlü din xadimlərini kəskin şəkildə tənqid edir.

Digər xalqların sürətlə inkişaf etdiyi, yelkən gəmilərini buxar gəmilərinə çevirdikləri, təyyarə istehsal etdikləri bir dövrdə müsəlmanların hələ də inkişafdan geri qalması şairi dərindən narahat edir. Bu problemi “Müctəhidin təhsildən qayıtması” əsərində də görürük:

Xaçpərəstlər təmam düşdü qabaq,
Tökülüb dalda qaldıq, ay sarsaq!

Aldı əhli-kitab dünyanı,
Şərh edirsən sən indi Quranı?!
(Şirvani, 2005, s. 44).

Müsəlmanları əcnəbilərlə müqayisə etdikdə şairdə yaxşı mənada qibtə hissi yaranır. Soydaşlarının digər xalqlardan geridə qalmamasını, onların inkişaf etməsini vacib hesab edir və bu məqsədə çatmağın əsas yolunu rus təhsilində, rus mədəniyyəti və rus ədəbiyyatında görür. Şair rus mədəniyyətini öyrənməyi zamanın tələbi kimi diqqətə çatdırır. Çünki din fanatları yaxşı bilirdilər ki, xalq kütlələrinin qabaqcıl ideyalara yiyələnməsi sonda onların məhvinə gətirib çıxaracaq. Avam kütlələr və onların övladları maarifləndikcə mövhumatdan, onun əsarətindən xilas olmağın yolunu tapacaqlar. Buna görə də din xadimləri nəinki rus dilini öyrənməyi, hətta bu dildə danışmağı, oxumağı, onlar kimi geyinməyi belə şəriət adından qadağan edir, belələrini “kafir” adlandırırdılar. O zaman rus dili indiki kimi Avropaya açılan bir pəncərə idi. XX–XXI əsrin görkəmli şairi B. Vahabzadə “Knijnoye obozreniye” qəzetinin əməkdaşının “Ana dili və rus dili sizin yaradıcılığınızda nə kimi rol oynayır? Hansı dildə yazırsınız və niyə?” sualına belə cavab vermişdir: “Ana dili – xalqın ruhudur, mənəvi dünyasıdır, psixologiyasıdır. Ana dili özünü və dünyanı ifadə dilidir. Mən ana dilində yazıram, ona görə ki mən yalnız bu dildə fikir və duyğularımı ifadə edə bilərəm. Bu mənada bu dil mənim yaradıcılıq taleyimdir” (Knijnoye obozreniye, 1999, s. 2).

Şair Azərbaycan dili ilə yanaşı, rus dilinə də öz münasibətini açıqlamış, onun dünya dilləri sırasında yerini, mövqeyini yüksək dəyərləndirmişdir: “Bu dil mənim dünyaya açılan qapım və pəncərəmdir”, – demişdir.

Şairin “Müctəhidin təhsildən qayıtməsi”, “Cahil ata ilə alim oğul”, “Alimi-biəməl vəqiəsi” və digər əsərləri mövzu və ideya baxımından bir-birinin davamıdır. Əsərlərdə gənc müctəhidlərin simasında ruhani təhsili tənqid olunur, övladlarına yeni biliklər verməyən valideynlərin avamlığı, çəkdikləri zəhmətin boşa getməsi real şəkildə təsvir edilir. Ruhani təhsili alan gənclər vətənə döndükdə kənd, qəsəbə əhli onları böyük hörmətlə qarşılayır, onların şərəfinə ziyafətlər verir, qurbanlar kəsir. Başında əmmamə, əynində ruhani libası, çiynində əba, barmağında üzük, saqqalı hənalı, imam geyimli müctəhid məsciddə namaz qılır, minbərə çıxıb vəz etmək üçün xütbə edir, Qurandan ayə oxuyur, özünü tərifləyir, Fəxri-Razidən, Beyzavidən, “Tibyan”dan Molla Sədradən, Molla Fətullahdan və digərlərindən danışır, onlarda qüsurlar tapdığını vəchlə söyləyir, özünü onlarla müqayisə edir, təfsirləri, şərhləri

üstün olması ilə lovğalanır, avam camaatı yalanlarına inandırır. Amma bu avamların içində mərd, arif olan kəslər də onun yalanını anlayır, gurlayan səsinə “lal” edirlər:

“Leyk bir parə mərdi-danışvər
Anlayıbdır ki, kənddə var nə xəbər.
Boş dağar olduğun bilib dərhal,
Xövdən leyk nitqin etmiş lal”
(Şirvani, 2005, s. 43–44).

“Alim oğul və avam ata” əsərində ruhani təhsili üçün 15 il pul xərcləyən ata vətənə dönən oğlundan israrla bu illər ərzində nə əxz etdiyini soruşduqda, ona ünvanlanan suallardan dolayısıyla canını qurtara bilməyən oğul atasının avam olduğunu bəhanə edib yaxasını kənara çəkmək istəyir, lakin buna nail ola bilmir. Sonda fəsillərdən yayla qışı anladır. Şair burada avam ata ilə ruhani təhsili almış oğulu qarşı-qarşıya qoymaqla, atanın simasında kənd, qəsəbə sakinlərini, avam kütlələri göstərir. O, övladlarını xərc çəkib ruhani təhsili üçün Nəcəfə, Şama, Qahirəyə və digər şəhərlərə göndərən valideynlərə ruhani təhsilinin mənasızlığını, pullarını havaya sovurduqlarını, övladlarının vaxtını boş şeylərə sərf etdiklərini göstərir.

Şairin “Alimi-biəməl vaqiəsi” satirasında bu problem fərqli bir şəkildə qoyulur. Təhsildən vətənə dönən müctəhidin ona ünvanlanan suallara maraqlı cavabları ilə başlayır. Müctəhidin avam kütləyə xitabən: “Siz bilirsiniz əya güruhi-fəqir?” – sorğusuna aldığı: “Bilmirik, elə təqdir (izah)” cavabını bəhanə gətirərək: – bilməyən üçün edim nə bəyan? – deyir. Yenidən müctəhid kütləyə müraciət edərək – “Ki, bilirsiniz əya, güruhi-dəvab?” Bu dəfə: – bilirik, –cavabını alır. –“Bilirsizsə, ey bəbir, dəxi bica nə eyləyim təqdir”. Beləliklə, bilməyən, biləndən soruşsun deyər fırıldaqla işlətməklə ondan ruhani elmini əxz etmək istəyənləri yola salır. Məscidə yığışanlar təhsil aldığı şəhərdə eys-ışrətlə gününü keçirən, kitab, dəftər bilməyən, ruhani elmindən xəbəri olmayan imamdan doğru cavab ala bilmirlər.

S. Ə. Şirvani ruhani təhsili əleyhinə yazdığı əsərləri, ictimai məzmunlu satirik şeirləri, mənzum hekayələri, təmsilləri, nəsihətləri ilə cahilliyi, mövhumatı, zalımları tənqid etmiş, bir sözlə, zamanəsinin eyiblərini açmaqla yanaşı, maarifçi-realist mütərəqqi ideyalar təbliğ etmişdir. Ədibin tərbiyəvi-əxlaqi əhəmiyyətli əsərləri bu gün də öz aktuallığını qorumaqdadır.

S. Ə. Şirvani multikultural, tolerant sənətkar idi. O, hər zaman başqa xalqların dininə, dilinə hörmətlə yanaşmış, onların peyğəmbərlərinə etiqad göstərmişdir.

Əsərlərində İsa, Musa peyğəmbərin adını çəkmiş, onları sevgi ilə, hörmətlə xatırlamışdır. Əsərlərində hər cür dini, irqi ayrı-seçkiliyin, sünnü-şiə məsələlərinin millətlər arasında düşmənçilik məqsədilə ruhanilər tərəfindən salındığını şərh edir, insanları dostluğa, birliyə səsləyir. Gəncləri irəli, yeniliyə çağırır, xüsusilə onlara dünya xalqlarının ədəbiyyatını, mədəniyyətini öyrənməyi tövsiyə edir.

“Seyid Əzim mütərəqqi fikirli düşüncə sahibi kimi ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqəsinə böyük önəm verir, Avropa və rus ədəbiyyatının klassik əsərlərinə maraq göstərir, ibrətamiz öyüd-nəsihətlərində bu fikirlərini təbliğ edirdi” (Quliyeva, 2021, s. 129).

Şair oğluna xitabən yazdığı “Mircəfərə xitab” şeirində Allahın bütün kainat üçün tək olduğunu ərz edir, dinindən, irqindən, millətindən, təriqətindən asılı olmadan hər kəsin ağıllı, ədəbli olması, elm öyrənilib təhsilli yetişməsi üçün nəsihətlər verir, özünün mütərəqqi, maarifçi ideyalarını əks etdirir.

Demirəm rus, ya müsəlman ol,
Hər nə olsan get, əhli-ürfan ol.
Demirəm sünni ol və ya şiə,
Tək hədəf olma tiri-təşniə

(Şirvani, 2005, s. 18)

Aşağıda nümunə gətirdiyimiz şeir parçasında şair əsas üç dili öyrənməyin zəruri olduğunu oğlunun diqqətinə çatdırır:

Bizim üçün laməhalə üç dilin təlimi lazımdır.
Biri elmi-ərəbdir ki, bilək mənanı “Quran!”
Biri vacib bizə vətəndə söylənən dildir,
Gərəkdir mətləbə, biz eyləyək türkilə ünvanı

(Şirvani, 2005).

Ərəb, türk və rus dili – bu dilləri bilmək zamanın tələbi idi. Sənətkar bu düşüncəni şərh edir. Ərəb dili “Quran” oxumaq üçün lazım idi. Çünki bu dili bilmədən “Quran”dakı fikirləri, mənanı anlamaq mümkün deyildir. Türk dili ana dili olduğu üçün önəmlidir, çünki hər kəs öz ana dilini bilməyə borcludur. Üçüncü isə rus dilidir ki, bu da rəsmi qayda-qanunları bilmək, icra etmək üçün gərəkdir. Şair eyni zamanda şəriətdə rus dilini bilməyin haram olmadığını və günah sayılmadığını da qeyd edir.

“Guş qıl” müxəmməsində müğənninin səsinə, nəğmədə zilini, bəmini, musiqi zövqünü, Həzrəti İsanın hikmətinə, iki dodağı arasındakı mənaya, səsinə, sözünə bənzədir. Necə ki, Həzrəti İsa öz nəfəsi ilə ölüyə həyat, ruh bəxş edir, eləcə də nəğmə dünyanın qəminə məlhəm olur.

İctimai motivli şeirlərində rus dilini bilməyi, bu dildə oxumağı, bu tərzdə geyinməyi haram hesab etməyən, şair “Guş qıl” müxəmməsində musiqini də, musiqi alətlərində ifa etməyi, rəqsi, oxumağı, yazmağı da haram hesab etmir. Müğənninin dəmini Həzrəti İsayə bərabər tutmaqla onların yalanlarına, böhtanlarına uymamağı məsləhət görür və “Həzrəti İsanın qissə”sində onun müqəddəs obrazını yaradır. Hekayədə söylənilir: “Bir gün düz kəlam söyləyən, xudanın nuru bir məkanda gəzərkən bir yəhudi tayfası ilə rastlaşır. Onlar Həzrəti İsayə söyüşlər yağdırırlar. Əvəzində Allahın əzizi onlara dualarla, alqışlarla, afərinlərlə cavab verir. Buna təəccüb edən şagirdləri ona “Cümlə key olan, aləmə rəhbər” – müraciət edərək soruşurlar ki, onlar sizə layiq olmayan münasibətdən başqa nə etdilər ki, siz bu tayfaya xeyir-dua verirsiniz. İsa peyğəmbər: – onlar öz varlarını xərcləyərək iç üzlərini göstərdilər, mən də gizli nəyim var idi, onu göstərdim. Məndə sınıq qab yoxdur, onu göstərim, iri mirvarilərimi xərclədim – cavabını verir”.

“Həzrəti İsanın hekayəsi”ndə xristian peyğəmbəri Həzrəti İsanın gözəl qəlbi, hikmət dolu sözləri və yüksək məqamı təsvir edilir. Hekayənin məzmununu İsanın ətrafa nur paylaması, qurd düşmüş it leşinə təriflər deməsi, heyvanlara məhəbbəti, diqqəti və s. təşkil edir. Hekayədə nəql edilir ki, Həzrəti İsa bir gün beş-on nəfərlə yol kənarında gəzərkən şişmiş bir it leşinə rast gəlir. Hərə leşə baxaraq bir söz deyir: “Biri bədəninə qurd düşüb, digəri qotur basıb” (Şirvani, 2005, s. 216). Eyib axtaranlar itin leşini belə “tərif edirlər”. Həzrəti İsa isə onların əksinə olaraq itin gözəl dişlərinin olduğunu, ondakı qoturu, qurdu bədənindən zühur edən mirvarilər olduğunu söyləyir.

“Sünni ilə şiə” əsərində bir şiə “iki tay” dəni üyütmək üçün dəyirmanə aparır. Yolda eşşək palçığa batır, şiə tayların birini palçıqdan çıxarır, digər tayını çıxara bilmir, “Ya Əli” deyib nə qədər cəhd edirsə də mümkün olmur, həmin vaxt bu hadisəni yolla keçən bir sünni görür, ona yardım edir: “Ya Ömər” deyib tayı palçıqdan çıxarır və sübut etməyə çalışır ki, imamın rəhbəri Əli yox, Ömərdir. Gördün ki, “Əli yox, Ömər köməyə gəldi”. Şiə bu sözdən sarsılıb buğdanı taydan boşaldaraq: “Dedi: “Olsun, mənə haram o çörək, Ömərdən ola bu çöldə kömək” (Şirvani, 2005, s. 124).

Ədib hekayədə sünni-şie məsələlərindən qaynaqlanan mübahisələrin mənasızlığını izah etməyə çalışsa da, onlar gücün, qüvvətin qolda, hünərdə olduğunu avamlıqları üzündən anlamırlar. Şair bu kimi məsələlərdə bir-birinə acıq verən sünni-şie davalarını ifşa edir, onu mövhumatın, cəhalətin nəticəsi kimi lənətləyir. “Qurani-hədis” şeirində Tövrəti, İncili, Zəburu, Quranı anladır, hər birinin, başqa bir dildə yazılmasından, fərqli yaradılışından bəhs edir. Onlardan danışmadan öncə heç bir din, dil fərqi olmayan dörd müqəddəs kitab haqqında məlumat verir.

S. Ə. Şirvaninin mənzum hekayələri sırasında Azərbaycan və Şərq klassiklərindən edilmiş tərcümələr də mövcuddur. Bu əsərləri oğlu Seyid Cəfər Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaiti hesabına Təbrizdə çap etdirmişdir.

Nəticə

Tədqiqat zamanı aşağıdakı elmi nəticələrə gəlinib:

1. S. Ə. Şirvaninin adı XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ədəbi və nüfuzlu yerə malikdir.
2. S. Ə. Şirvani Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı olaraq, təhsili, elmi təbliğ edən maarifçi-realist, lirik şair, mənzum hekayə və satirik əsərlərin müəllifidir.
3. S. Ə. Şirvani ilə XX əsr inqilabi satiranın banisi M. Ə. Sabir arasında ədəbi və əbədi uçurulmaz körpü var.
4. S. Ə. Şirvani satiraları XX əsr satirik şeirin ideya-bədii əsasıdır.
5. Şair multikultural, tolerant sənətkardır.

Ədəbiyyat

1. Köçərli, F. (2005). *Azərbaycan ədəbiyyatı*. Avrasiya Press.
2. Qasımzadə, F. (2017). *XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı*. Elm və təhsil.
3. Quliyeva, S. (2021). *Azərbaycan ədəbiyyatında multikulturalizmin bədii inikası*. Elm.
4. Mirzə Ələkbər Sabir. (2012). *Hop-hopnamə*. Təhsil.
5. Şirvani, S. Ə. (2005). *Seçilmiş əsərləri* (3 cildə). I cild. Avrasiya Press.
6. Şirvani, S. Ə. (2005). *Seçilmiş əsərləri* (3 cildə). II cild. Avrasiya Press.
7. Şirvani, S. Ə. (2005). *Seçilmiş əsərləri* (3 cildə). III cild. Avrasiya Press.
8. Vazeh, M. Ş. (2004). *Nəğmələr*. Şərq-Qərb.
9. *XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*. (1966). Azərbaycan SSR. EA.
10. *Knizhnoye obozreniye*. (1999).
11. *Sbornik materialov dlya opisaniya mestnosti plemen Kavkaza*. (1890). Devyatyy vpusk.